

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, професора, завідувача кафедри філософії Національного авіаційного університету Дротянко Любові Григорівни на дисертацію Ільїної Анни Валеріївни «Деконструкційний поворот у трансцендентальному мисленні», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00. 01– онтологія, гносеологія, феноменологія

Прагнення української філософської спільноти увійти до європейського інтелектуального простору зумовлює необхідність осмислення сучасних актуальних трендів у європейському філософському дискурсі. Одним із найяскравіших із них видається реактуалізація трансцендентального мислення, яке є перманентно актуальною проблемою, починаючи з Новочасної філософії. Особливої гостроти вона набуває у другій половині ХХ століття у творчості французького філософа Ж. Деріда у його концепції філософії деконструкції. Вітчизняні філософи приділяли певну увагу як аналізу його основних праць, так і зв'язку його ідей із трансценденталізмом І.Канта та Е. Гусерля. Проте цілісної концептуалізації трансцендентального мислення в контексті настанови деконструкційної філософії ще не було пред'явлено філософській спільноті. Дослідники переважно аналізували історико-філософські ракурси проблеми трансцендентального у рамках дослідження інших тем. Цю прогалину, на нашу думку, заповнило ґрунтовне дослідження Анни Валеріївни Ільїної. Цим визначається актуальність даної дисертаційної роботи.

Дисертантка визначила досить складне завдання: виявити «актуальні проблематичні вузли сучасної філософії на фундаменті деконструкційної філософії як методологічного і тематичного потенціалу до інтерпретації засад трансценденталізму» (с. 22). Останній викликав у дисертантки особливу зацікавленість «через свою засадничу орієнтацію на практичні інтереси філософського розуму» (там само). Дисертантку цікавить перш за все природа трансцендентального, через що вона здійснює історико-

філософський екскурс у дану проблему, починаючи від картезіанської філософії. На цьому ґрунті дослідниця окреслює перспективи для трансцендентальної традиції в контексті сформульованої мети дослідження: концептуалізувати і тематизувати трансцендентально-феноменологічний дискурс на засадах деконструкційного мислення.

У будь-якому серйозному дисертаційному дослідженні важливу роль відіграє перший розділ, у якому на підставі здійснення критичного аналізу джерельної бази окреслюються і обґрунтовуються дослідницькі наміри автора та методологічні засоби, що дозволяє прослідкувати процес і результати реалізації сформульованих дослідником намірів. Проведена у дисертації А. В. Ільїної підготовча аналітична робота дозволила дисертантці зробити низку засадничих для подальшого дослідження висновків (у тому числі власного розуміння трансцендентальної філософії та її основних характеристик).

Зокрема, у першому розділі проводиться глибокий і всебічний аналіз праць як самих засновників трансцендентальної філософії, так і текстів, присвячених осмисленню ідей трансценденталізму. Дисертантка розглядає не лише аутентичні ідеї І. Канта та Е. Гусерля, але й їхніх послідовників і критиків. Особлива увага приділяється аналізу позиції Ж. Деріда в його філософії деконструкції (с. 38-42). Провівши ґрунтовний аналіз зазначених концепцій, А. В. Ільїна здійснює логічний, на нашу думку, перехід до загальної характеристики трансцендентальної настанови, виявляючи її визначальні риси.

Високої оцінки заслуговує скрупульозна робота дослідниці з понятійно-термінологічним апаратом трансцендентальної філософії, феноменологічної філософії та філософії деконструкції. Дисертантка заглиблюється у природу ключових понять, на яких базуються зазначені напрямки філософування, і виявляє узгодженість між ними в даних напрямках, внаслідок чого демонструє методологічну функцію трансценденталізму і феноменології у філософії деконструкції. Дослідниця

прагне показати «засадничу релевантність трансцендентального мислення загалом – і феноменологічного зокрема – деконструкційним запитам» (с. 44).

На підставі зіставлення ідей трансценденталізму І. Канта, Е. Гусерля і Ж. Деріда у Висновках до першого розділу А. В. Ільїна позиціонує власне розуміння трансцендентальної філософії: «Трансцендентальна філософія являє собою філософію *per excellence*, постаючи як критична радикалізація засад західноєвропейської мисленнєвої традиції. Трансцендентальне мислення радикалізує і гіперболізує певні граничні домагання філософської думки, але при цьому обмежує метафізичні прагнення, підважуючи спроможності до досягнення царини екстеріорної «реальності», незалежної від способів її схоплення та інтерпретації. Як безперечно універсалістський проєкт, трансцендентальна філософія разом з тим не лише репрезентує – але витворює, конститує універсалізм особливого типу, в основі якого лежить своєрідне поєднання якостей *радикалізму* та настанови на *інше*» (с. 85).

А. В. Ільїна окреслює характерні риси самого трансцендентального мислення. Як об'єкти філософської рефлексії постають власне способи мислення (філософування). Найбільш загальними аспектами такого зсуву є зміщення фокусу уваги зі «що» предмета на «як» способів його тематизації із субстанції – на відношення, з центру – на межі, з реального – на можливе, з актуального об'єкта – на інстанцію його можливого конституювання, яка в різних трансцендентальних концепціях може визначатися як суб'єкт, свідомість або текст-письмо. Іншими визначальними характеристиками трансцендентальної свідомості дисертантка називає її принципову асубстанційність, ригористичність, радикальність, гіперболічність, авто-референтність (с. 85-88).

Другий розділ дисертації присвячено розгляду питання про критерії трансцендентальності. Власне із цього, на нашу думку, в дисертаційному дослідженні починається заявлений у першому розділі процес концептуалізації теоретичних проблем трансцендентального. Анна Валеріївна здійснює тут критичний аналіз тлумачення концепту

«трансцендентальне» в різних філософських напрямках і в різні історичні періоди розвитку філософського дискурсу. Внаслідок такого аналізу вона прагне узагальнити зміст цього концепту відповідно до мети свого дослідження і здійснює його через означення головних характеристик трансцендентального способу філософування. Серед них засадничими вона називає такі *критерії трансцендентальності*:

1. Конститутивна функція принципів відношення і відмінності.
2. Панівний статус понять, що (1) виражають ідею відношення, або (2) утворюють дистинкцію, нередуковну до пріоритетного Одного, або (3) постають як амбівалентності, нередуковні до одного зі своїх сенсів.
3. Критична настанова – мисленнєва інтенція на граничну проблематизацію, що зрештою робить своїм об'єктом мислення як таке.
4. Зсув у фокусі філософського запитування зі «що» на «як», з чим пов'язане антисубстанціалістське та панметодологічне спрямування трансцендентальної філософії.
5. Зсув у модальності запитування (і запитуваного) з «є» на «можливо», гіперболічний статус ідеї можливості.
6. Посідання місця метафізичного пошуку першооснови пошуком граничних умов можливості.
7. Фундаментальне значення принципу конституювання як типу амбівалентного відношення, що сполучає в собі характеристики конструювання та прояснення, формування та оприявлення.
8. Принципова апоретичність, зумовлена завжди вже «вписаністю» ідеї *іншого* до настанови на єдність і самодостатність суб'єкта мислення та-або пізнання.
9. Чільне місце часової проблематики і метафорики.
10. Авто-референтність: принцип або концепт постає власним об'єктом.
11. Деконструкція суб'єкт-об'єктної опозиції.
12. Підвищена увага до проблеми синтаксису.

13. Вагомий статус ідеї межі та пов'язаних із нею концептів.
14. Значливість ідеї та принципу повторності.
15. Важлива роль методологічного принципу «зсуву».
16. Настанова на радикалізм та гіперболічність (с. 93-99).

Далі в цьому ж розділі розглядаються основні принципи трансцендентальної філософії, які корелюють із філософією Ж. Деріда. Суттєвого значення у власній концепції трансценденталізму дисертантка надає, на нашу думку, ідеї гіперболічності (с. 132-140). Для цього вона досліджує контексти застосування гіперболи Р. Декартом, І. Кантом, Е. Гусерлем, Ж. Деріда та іншими філософами.

Оскільки у меті дослідження головний акцент робиться на трансцендентальному у філософії деконструкції, цілком логічним виглядає перехід у третьому розділі до поглибленого аналізу специфіки саме деконструкційного трансценденталізму. А. В. Ільїна детально зупиняється в першу чергу на аналізі повороту і повторення. Для цього вона звертається до відповідних напрацювань вітчизняних і зарубіжних філософів, які так чи інакше торкалися проблем повороту і повернення на різних етапах розвитку філософії (с. 153-157).

Дисертантка аналізує різні тлумачення «повороту» як метафори для осмислення змін, що відбуваються при цьому у стилі філософування. Сама дослідниця розглядає деконструкційний поворот під гаслом «назад до традиції» (с. 156), вважаючи, що «в рамках трансцендентального повороту в парадоксальний (апоретичний) спосіб новизна перекривається з повторюваністю, а поворот отримує характеристики зворотності» (с. 157). І далі у підрозділі 3.2 уточнює деконструкційне розуміння трансцендентального як квазі-трансцендентального, як його розуміє сам Ж. Деріда.

А. В. Ільїна аналізує тлумачення терміну «квазі» стосовно його використання у філософії деконструкції Ж. Деріда. При цьому вона зіставляє різні тлумачення поняття «квазі-трансцендентальне» самим Ж. Деріда в різних його творах (с. 170-174). І на цій підставі демонструє власну

позицію щодо розуміння деридианського (квазі)трансценденталізму, зазначаючи, що вона розглядає його як тематизацію «проблеми квазі-трансцендентального в деконструкційному мисленні в контексті і в ракурсі проблеми концептуалізації ідеї трансцендентального взагалі і, відповідно, поняття трансцендентальної філософії – в той час як у зазначених дослідженнях тематичною й методологічною точкою відліку залишається власне філософія Дериди. Тоді як в працях Гаше, Бенінгтона та інших (квазі)трансцендентальність розглядається як *аспект деридианського мислення*, згідно з ракурсом даного дослідження ідея квазі-трансцендентального постає як репрезентативне – а певною мірою навіть гіперболічне *оприявлення засад трансцендентальної думки*» (с. 177).

Дисертантка висновує, що в основі квазі-трансцендентального підходу лежить, насамперед, деконструкція опозицій «трансцендентальне/емпіричне» і «умови можливості/умови неможливості». Причому, на її думку, перша є атрибутом «класичного» трансценденталізму, а друга – виникає в рамках його квазі-трансцендентальної версії, але не як кінцевий результат, а як об'єкт деконструкційної рефлексії (с. 180). І розглядає «квазі-трансцендернтальне» і «ультра-трансцендентальне» як взаємодоповняльні концепти (с. 181).

Цікавим за змістом і отриманими висновками є пункт 3.2.5 «Деконструкція і емпіризм: трансценденталізація емпіричного?». Прагнучи подолати емпіризм, деконструктивістська філософія в особі Ж. Дериди все ж таки звертається до проблеми емпіричного. Так, зазначає дисертантка, філософ акцентує трансцендентальний вимір емпіричного зокрема в роботі «Форма і значення» (с. 185). Розглянувши відмінність між кантівським і деридианським тлумаченням трансцендентального, А. В. Ільїна висновує, що «якщо трансцендентальне у вузькому сенсі (як протилежність емпіричного) може певною мірою прирівнюватись до апріорного, то в широкому – і *de-facto* в строгому – сенсі трансцендентальне (як проблематичний стосунок трансцендентального-апріорного й емпіричного) по суті дорівнює *квазі-трансцендентальному*» (с.187).

В кінці розділу дисертантка узагальнює отримані результати, показуючи схожість і відмінність традиційної концепції трансцендентального і деконструкційного, звертаючи увагу на особливість концепту «поворот» у Ж. Дерида як на «зворотний поворот», що реконститує сенс традиції на засадах її критичного запитання й гіперболічного відтворення її настанов.

Суттєву новизну в цьому розділі складає також виявлення дослідницею функції деконструкційного концепту «квазі-трансцендентальне», яка, на думку дисертантки, полягає «у де-догматизації трансцендентального: підтриманні і реконструюванні автентичних засад трансцендентального мислення. Ідея квазі-трансцендентального – і квазі-трансценденталізм як філософська настанова – ґрунтується на їх критичній радикалізації. Зокрема й особливо це стосується трансцендентальних проблем умов можливості і відношення між трансцендентальним та емпіричним. Квазі-трансцендентальне мислення загострює притаманну трансцендентальному дискурсу амбівалентність стосунку між трансцендентальним та емпіричним – як водночас протиставлення і перекривання, а також гіперболізує власне аспект відношення між ними» (с. 209-210).

У четвертому розділі дисертації А. В. Ільїна здійснює осмислення трансцендентального в контексті філософії Р. Декарта під кутом феноменології. На початку розділу дисертантка пояснює мотиви звернення до картезіанської ідеї трансцендентального. Слідуючи за Е. Гусерлем, вона показує зв'язки картезіанського *cogito* з феноменологічним тлумаченням трансцендентального. В результаті дослідниця робить висновок, що «спадковість трансцендентальної функціональності (як скерованості принципом відношення-відмінності) від Канта, через Гусерля до Дерида – разом з її статусом умови можливості щодо трансцендентальної суб'єктності або суб'єктивності (а не навпаки) – дозволяє зробити висновок про не-необхідність принципу суб'єктивності для трансцендентальної настанови» (с. 221).

У контексті зіставлення картезіанського і феноменологічного типів філософування дисертантка звертає увагу на поняття очевидності у філософії

Р. Декарта. Якщо «доречність і застосовність у трансцендентальному дискурсі є одним з важливих пунктів розходження між кантівською і гусерлівською концепціями», то «феноменологічна очевидність виявляється чинником гіперболічності, що розширює спроможність і сферу застосовності трансцендентального методу порівняно з критичною версією останнього, зумовлюючи його феноменологічну радикалізацію» (с.276).

У завершальному п'ятому розділі здійснюється дослідження проблеми (квазі)трансцендентального універсуму в аспекті її вирішення у філософській концепції Ж. Дерида. Дисертантка обґрунтовує, що вирішення даної проблеми лежить у площині апорії універсального/сингулярного. Вона показує, що філософія Ж. Дерида «наділяє Іншого – як носія граничної сингулярності – статусом універсального: через універсальність (абсолютність) його іншості, через універсальність значущості (цінності) Іншого для мене, а також через те, що *кожен* Інший, поза можливістю вибору, постає для мене в статусі (радикально) Іншого» (с. 298).

У контексті вирішення проблеми універсалізму з позицій (квазі)трансцендентального важливу роль відіграє дослідження дисертанткою проблеми синтезу, оскільки, на її думку, «специфіка трансцендентального синтезу імпліцитно визначає й специфіку трансцендентального універсалізму» (с. 320). Дослідниця висновує, що «аналіз деридианського дискурсу в аспекті його квазі-трансцендентальних засад дозволяє оприятити наскрізність теми універсального в деконструкційному мисленні. В той час як універсальність логоцентристського зразка постає об'єктом деконструкційної критики, квазі-трансцендентальне перетлумачення універсальності як ідеї і настанови постає одним із фундаментальних надбань філософії деконструкції» (с. 341-342).

Завершується п'ятий розділ поверненням до апорії як чинника (квазі)трансцендентального універсалізму. Дисертантка апелює до проблеми стосунку питання про можливість конституювання універсальності

на ґрунті деконструкційного підходу до проблеми апорії. Дослідниця висуває і обґрунтовує гіпотезу, згідно з якою «апорія постає фундаментальним чинником у конституюванні (квазі)трансцендентального універсалізму. Ступінь і значущість виявленої пов'язаності апоретичного мислення з проблемою універсального демонструє, що в деконструкційній філософії мотив універсальності, здебільшого залишаючись імпліцитним, постає однак рушійною силою та «регулятивною ідеєю», нерідко оприявленою в апофатичний та, в свою чергу, *апоретичний* спосіб» (с. 363). Зміст цього розділу дисертації завершує архітектоніку цілісної концепції деконструкційного повороту у трансцендентальному мисленні.

Висновки до п'ятого розділу узагальнюють отримані А. В. Ільїною результати стосовно виявлення особливостей конституювання універсальності на засадах трансцендентального мислення в контексті філософії деконструкції Ж. Деріда (с. 364-369).

Загальні Висновки до дисертаційного дослідження досить повно репрезентують отримані дисертанткою вагомі теоретичні здобутки, які у своєму взаємодоповненні дозволили досягнути поставлену мету – концептуалізувати і тематизувати теоретичні засади трансцендентального мислення на основі методологічного підходу деконструкційної філософії (с.370-380).

Вражає список використаних джерел дослідження, який містить 456 позицій, з яких 363 – іноземними мовами.

Разом із тим, поряд із безперечними науковими здобутками, як і в будь-якій творчій роботі, в опонованій дисертації не всі аспекти сформульованої дисертанткою проблеми розкриті рівноцінно, що викликало деякі запитання, зауваження і побажання.

По-перше. На нашу думку, важливо було в кінці першого розділу акцентувати увагу на висновках із проведеного дисертанткою аналізу інших філософських підходів до філософії трансценденталізму, аргументуючи

здійсненим аналізом відсутність розробленої концепції теоретичних засад трансцендентальної філософії у її відношеннях із філософією деконструкції.

По-друге. У кінці першого розділу дисертантка окреслює методологічний апарат дисертаційного дослідження, за допомогою якого досягатиме сформульованої мети. Проте, на наш погляд, цей матеріал треба було б подати більш розгорнуто і присвятити йому окремий підрозділ, указавши, які методологічні засоби і як саме будуть використовуватись при вирішенні дослідницьких завдань.

По-третє. Дослідивши у другому розділі дисертації ідею гіперболічності в різних філософських концепціях, А. В. Ільїна не подала власного тлумачення даної ідеї в контексті сформульованої мети дослідження, хоча це було б логічним завершенням проведеного аналізу. Інакше залишається незрозумілим, для чого була проведена дана аналітична робота і якого значення надає дисертантка концепту гіперболічності. Можна було б приєднатися до чиеїсь точки зору на даний концепт або зробити уточнення для реалізації мети чи завдань дослідження.

По-четверте. На наш погляд, матеріал четвертого розділу логічніше було б подати перед третім розділом, а не після нього, оскільки в ньому розглядається більш конкретна проблема – розуміння трансцендентального у картезіанській філософії. У третьому ж розділі досліджується феномен (квазі)трансценденталізму.

По-п'яте. Висновки до деяких розділів сформульовано дещо розмито. В них нерідко подається матеріал самих розділів, а не формулювання отриманих результатів. Зокрема, у Висновках до першого розділу дисертантка не пояснила, яку роль виконують апорії як чинник (квазі)трансцендентального дискурсу, хоча в самому розділі розглядаються різні філософські підходи до осмислення даного концепту у філософії трансценденталізму (с.88).

Разом із тим, висловлені зауваження й побажання жодною мірою не знижують безперечної теоретичної та практичної цінності отриманих у

дисертації результатів. Дисертаційна робота є оригінальним, цілісним та фактично першим комплексним дослідженням проблеми концептуалізації й тематизації теоретичних засад трансцендентального мислення на основі методологічного підходу деконструкційної філософії. Основні положення дисертації достатньо апробовані на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях. Вони досить повно викладені в 33 публікаціях, у тому числі в 4 статтях у фаховому виданні, яке індексується у наукометричній базі даних Scopus, 17 – у фахових вітчизняних та іноземних виданнях, а також в одноосібній монографії обсягом 18,6 друкованих аркушів. Аналіз публікацій показує, що вони цілком відбивають основний зміст поданої до захисту дисертації.

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження А. В. Ільїної мають високий ступінь достовірності та обґрунтованості, а притаманна їм новизна заслуговує на увагу широкого кола фахівців у галузі онтології, гносеології, феноменології.

Результати дослідження мають важливе теоретичне й практичне значення. Зокрема, виявлені в ході проведеного аналізу актуальні проблематичні вузли сучасної філософії на фундаменті деконструкційної філософії як методологічного і тематичного потенціалу до інтерпретації засад трансценденталізму сприятимуть проведенню подальших філософських досліджень у філософському дискурсі України, зокрема у сфері трансцендентальної філософії. Сформульовані теоретичні положення та висновки можуть бути використані при розробці тематики філософських досліджень у вітчизняних наукових установах та університетах України. Матеріали дисертаційного дослідження будуть корисними і в освітній практиці вищих навчальних закладів України при розробці відповідних навчальних курсів і спецкурсів.

Робота А. В. Ільїної є самостійним та завершеним науковим дослідженням, яке вирішує складну й актуальну проблему концептуалізації теоретичних засад трансцендентального мислення на основі методологічного підходу деконструкційної філософії.

Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації, достатньо повно розкриває її зміст. Автореферат містить усі необхідні компоненти: обґрунтування актуальності теми і предмета дослідження, ступінь наукової розробки в наявній літературі, новизну роботи, її практичну цінність, апробацію і публікації результатів, анотації.

Докторська дисертація «Деконструкційний поворот у трансцендентальному мисленні» відповідає вимогам п. п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 13.08.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а її авторка Анна Валеріївна Ільїна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.01 – онтологія, гносеологія, феноменологія.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії
Національного авіаційного університету

 Л. Г. Дротянко

